

Lubomír MLČOCH

ČESKOSLOVENSKÝ EKONOMICKÝ SYSTÉM V 70. A 80. LETECH

Deskripce "reálného socialismu"

1. Předmluva

Tato deskripce má být součástí širšího učebního textu věnovaného problematice transformace ekonomiky: přechodu od tradičního plánovacího systému "reálného socialismu" k tržní ekonomice. Jedná se o jakési shrnutí deskriptivních studií, jež jsou výsledkem autorových pozorování za jeho "stáže" v podnikové sféře během 70. a 80. let, za období 1989-90, kdy již na půdě EÚ ČSAV vznikla syntéza těchto prací do formy učebního textu. Základem práce je tedy bezprostřední zkušenost.

Z důvodů ideologických tyto autorovy práce nemohly být před listopadem 1989 publikovány a kolovaly mezi čtenáři v četných strojopisných a xeroxových kopiích; čteny byly takříkajíc "pod lavicí". Jeden z čtenářů těchto deskripcí a autor vtipných neformálních přátelských recenzí - nyní vysoký státní úředník - vyslovil své přesvědčení, že "po revoluci" patří již kdysi obdivované práce do makulatury. Jako by se staly obětí podivuhodného paradoxu: smysl měly, dokud nemohly být publikovány a jakmile publikovány být mohly, ztratila jejich publikace smysl.

Nesdílím tuto skepsi, byla by v rozporu s mým nejhlubším životním přesvědčením, s vírou. Hodnota práce nemůže stát a padat s tak prchavými společenskými jevy, jako jsou převraty a "revoluce". I já si uvědomuji, že deskriptivní studie usilující o pravdivé obrazy života a světa, měly větší společenský dosah v době, kdy jejich čtenářský ohlas byl nepřímou úměrou počtu kopií, vydaných "nákladem vlastním".

Žijeme v době, která se snaží popisovaný systém demontovat a opustit. Transformace ekonomiky je *CESTA* a měli bychom vědět *ODKUD* a *KAM*. Dříve se jako součást kursů politické ekonomie socialismu přednášela "teorie přechodného období", tedy "teorie" cesty *TAM*. Jestliže nyní chceme budovat a přednášet teorii cesty *ZPĚT*, teorii "přechodného období od socialismu ke kapitalismu", měli bychom mít na dobré paměti hned několik věcí:

- a) měli bychom co nejlépe rozumět světu, který chceme opustit;
- b) měli bychom co nejlépe rozumět světu, do kterého se chceme dostat;
- c) měli bychom uvážlivě promýšlet *CESTU* samotnou.

Jinak nás čeká osud předchozích generací, jímž je jedno velké společenské bloudění. Či přesněji řečeno, abychom byli spravedliví, velké společenské hledání, avšak hledání spojené s tak velkými omyly a selháními, že se stalo blouděním. Pamatujme na toto memento předchozích generací!

Cesta *TAM*, započala u nás přesně 100 let od doby, kdy Marx a Engels vydali svůj Komunistický manifest. "Přechodné období" znamenalo rozbití a zničení tradičních institucí a tradičních hodnot, tedy rámce, v němž ekonomický systém funguje, a mělo vést k vytvoření nových institucí a nového systému hodnot. Soukromé vlastnictví mělo být zničeno a nahrazeno vlastnictvím "celospolečenským"; tradiční hodnoty a morálka včetně ochrany vlastnických práv měly být ve jménu vyšší racionality zrušeny. "Duch pomsty" mířící do minulosti a zasahující přítomnost, byl oděn vědeckým hávem: nová morálka ospravedlňující vyvlastnění, byla - a toho si povšimněme - zdůvodněna "vědecky, racionálně". Zdánlivě racionalistický konstrukt nového uspořádání společnosti, který vedl opravdu ke vzniku nových institucí, nového rámce pro ekonomické chování lidí, byl v průběhu čtyř desetiletí podroben testu empirické verifikace, praktické úspěšnosti, a v tomto testu propadl.

Popisovaný systém tedy prošel stádiem vzniku ("přechodné období"), rozvoje (upevnění institucí), marných snah o adaptaci, provádějících jeho pozvolný úpadek a konečně rozklad. Tato práce zachycuje až toto závěrečné období vývoje: není v silách autorových popsat vývoj systému vcelku. Zde odkazuji na práce z oblasti hospodářských dějin, dějin plánovacího systému; i nahlédnutí do starých učebnic politické ekonomie socialismu může být pro čtenáře užitečné k pochopení této ideologie, která chtěla začít "s čistým stolem" tím, že zruší "starý svět".

Cesta *ZPÁTKY* nemůže být z povahy věci symetrická; to by zřejmě exaktně doložila teorie singularit a kvalitativní analýza /"matematická teorie katastrof"/. Autor zde klade důraz pouze na skutečnost, že právě z této

asymetrie nelze při obnově tradičních institucí vlastnictví a tradičních morálních hodnot vyloupnout jakousi "čistou ekonomii", nové ekonomické paradigma, nezávislé na morálních soudech a sociální spravedlnosti: to bychom se totiž - jen naruby - dopouštěli stejné chyby, jaké se ve jménu jediné "vědecké teorie" dopouštěli komunisté v předchozí generaci!

2. Úvod - trochu metodologie

2.1 Vymezení práce

Jde o *deskripci* (popis) reálného ekonomického systému, jako základu a východiska každé *pozitivní* ekonomické vědy. Svět nevykládáme tak, jak bychom jej chtěli mít (normativně), ale jaký je (byl). Tím není řečeno, že se pozorovatel může zbavit svého objektivního hlediska (objektivita takto chápána je ve společenských procesech nemožná), ale spíše tolik, že pozorovatel při popisu *usiluje* o pohled zbavený jeho vlastní, sociální zaangażovanosti ve studovaných procesech, a že odděluje od sebe dvě věci: logickou konzistenci díla a etické (hodnotící) soudy.

V porovnání s tím byly oficiální učební texty politické ekonomie socialismu z minulosti jistým protipólem takovéto deskripce: šlo o rádooby normativní (přací) myšlenkové konstrukty bez reálného ekonomického základu, vědomě deformované zaangażovaností ideologie ("třídní hledisko"); proto též jejich logická konzistence byla chatrná a bortila se pod tlakem reality. Lež a polopravda nemůže být konzistentní.

Z výše uvedeného důvodu bylo možno učinit pokus o deskripci systému pouze na základě empirického zázemí, vlastní zkušenosti s realitou každodenního chování ekonomických subjektů. Popis bylo možno učinit pouze *zevnitř* popisovaného systému a nést přitom přirozeně svou kůži na trh. Autor k deskripci přistupoval na základě zkušenosti z mikrosvěta, z úrovně podniku jako základního článku ekonomického systému. Proto patří tato studie do oblasti *mikroekonomické teorie*. (K dispozici jsou i deskriptivní práce vycházející ze zkušenosti praxe ve vrcholových plánovacích orgánech, usilující o makropohled na fungování systému. Jde zejména o práce O. Turka.)

Zaměření práce na realitu určitého ekonomického systému a určitého časového úseku (Československo 70. a 80. let), řadí studii do širšího rámce *komparativní ekonomie*, srovnávací ekonomické disciplíny, jejímž předmětem je porovnávání institucí (právních, politických, mocenských, vlastnických, zažitých sociálních hodnot a vzorů) a chování ekonomických subjektů v takto diferencovaně definovaných reálných ekonomických systémech. "Comparative economics" je reprezentována řadou prací sborníkového charakteru. V současné době (po roce 1989) se zdá, jakoby komparativní ekonomie ztrácela své oprávnění, jakoby probíhající společenské proměny měly tendenci k šetření všech specifík institucionálního rámce ekonomiky, jakoby svět šel k jedinému uniformnímu ekonomickému systému. (V našich podmínkách jde o ideologickou neexistenci "třetí cesty"). Lze však vyslovit naději, že realita života i světa bude i v budoucnu dostatečně pestrá a košatá, aby komparativní ekonomie podržela své opodstatnění - vždyť i ty nejlépe fungující ekonomické systémy nelze považovat za nejlepší možné světy.....

Zavedení teoretického modelu na popisovaný reálný ekonomický systém má ovšem celou řadu stupňů volnosti; v tomto smyslu je tato deskripce pouze jednou z mnoha možných a soustřeďuje se jen na část aspektů fungování systému; celá řada dalších významných hledisek zůstává opomenuta. Vždyť podrobnější popis celého ekonomického systému by si vyžadoval samostatnou monografii, nikoli jen jednu kapitolu v učebním textu.

2.2. Pojmenování systému

Složitost popisované reality se projevuje již v tom, že je k dispozici celá řada pojmenování systému "reálného socialismu", jež různí autoři používají. Již odlišností svých pojmenování poukazují na různé a rozdílné aspekty předmětu popisu, jimž také, jak vidno, přisuzují rozdílnou váhu a význam při interpretaci skutečnosti. Analýza tak vede i k diferencovaným směrům co do metodologie a použitého instrumentária. Uvažme jen hlavní pojmenování:

- a) "centralizovaný model socialistické ekonomiky" (W.Brus)
- b) "administrativní systém řízení" (J.Kornai, H.Simon)
- d) "direktivně přidělová ekonomika" (O.Turek)
- e) "příkazovací ekonomika [command economy]" (G.Grossman)

- f) "formálně zespolečenštěná ekonomika (marxistické směry)
- g) "uzavřený hierarchický systém" (L.Mlčoch)
- h) "tradiční systém reálného socialismu"
- ch) "ekonomika nedostatku" [shortage economy] (J.Kornai)
- i) "zevšeobecněný, souhrnný státní kapitalismus" (J.Vraný)
- j) "ekonomika rozvinutého neparimetrismu" (L.Mlčoch)

Poznámka: jména autorů v závorce nepretendují na prioritu pojmenování, spíše jde o představitele, jejichž jména mohou eventuální zájemce o dotyčné směry uvažování přivést nejlépe na stopu. Autor sám nakonec při syntéze deskriptivních studií dává přednost pojmenování "netradiční systém reálného socialismu", jež klade důraz především na institucionální stabilitu předmětu zkoumání.

3. *Institucionální rámec tradičního modelu - morfologie systému*

Má-li se ekonomická analýza dostat k počátku kauzálních řetězců a "prvotních příčin" v nepravidelnostech chování účastníků ekonomického života, musí sestoupit až na rovinu *institucionální ekonomie*. Toto pojetí ekonomie je na pomezí ekonomie a právní vědy, ekonomie a politologie, ekonomie a sociologie. Ekonomie není jen vypreparovaným instrumentáři, nezávislým na právních, mocensko-politických a sociálních institucích. Východiskem analýzy musí být tedy:

- vlastnické uspořádání, analýza výkonu vlastnických práv;
- distribuce moci a "ekonomické síly" ve společnosti;
- soustava zažitých sociálně-ekonomických hodnot a ustálených vzorců sociálně-ekonomického chování.

Stabilita ekonomického systému tradičního modelu "reálného socialismu" je především stabilitou institucí, stabilitou specifického výkonu vlastnických práv, jejichž značně neefektivní operacionalizace je odvozena z mocensky vzniknuvšího a reprodukcujícího se rozdělení moci a ekonomické síly ve společnosti.

3.1 *Organizační struktura ekonomiky*

Nejblíže empirickým faktům, nejevidentnější rovinou deskripce je popis organizační struktury ekonomiky. V empirii pozorovatelné organizační struktury můžeme interpretovat jako výsledek původního záměru o "racionální konstrukt" plánování a řízení ekonomiky jako celku v jejím národním rámci, a to v obou směrech této organizace: "vertikálně" a "horizontálně".

Ve vertikálním směru je atributem tradičního modelu *hierarchické uspořádání, víceúrovňový systém* plánování, řízení a rozhodování v ekonomice. Grandióznost záměru řídit ekonomiku jako "jednu velkou dílnu" v konfrontaci s komplexností takové úlohy, si nevyhnutelně vynucuje hierarchické uspořádání, jakousi *vertikální dekompozici* ve snaze o řešení původní úlohy. Přes všechny možné v historii doložené reorganizace a restrukturalizace řídicího systému zůstává hierarchické uspořádání jako trvalá charakteristika tradičního modelu. Takzvaný *rezortní princip řízení* je praktickou formou konstrukce "řídících vertikál", jejichž posláním je dovádět rozhodnutí z centra přes několikanásobné "zpřevodování" až na podniky, popřípadě delegovat přiměřené rozhodovací pravomoci jednotlivým stupňům hierarchie tam, kde již samotné informační a desagregační možnosti řídicích procesů "shora dolů" selhávají.

V horizontálním směru je z téhož konstruktů plynoucím atributem tradičního modelu vysoký stupeň organizační *monopolizace ekonomiky*, jakási nucená kartelizace, dovedená do důsledku. Je to téměř dokonalé "rozdělení trhů", organizačně posilované zřizováním oborových, odbytových, zásobovacích, dovozních a cenových gescí.

Takto vzniknuvší organizační struktura ekonomiky nebyla jen výsledkem snah o realizaci ideje, "racionálního konstruktů", ale v obou směrech šlo o navazování na instituce, jež vznikly v rámci státně monopolního kapitalismu. Ve vertikálním směru šlo o instituce a tradice státních úřadů válečné, protektorátní ekonomiky, v rovině horizontální šlo o kontinuitu navazující na proces organizace monopolního kapitálu, zejména v těžkém průmyslu, dolech a hutích.

Kromě nastíněné organizační struktury "vlastní ekonomiky" existují v tradičním modelu další hierarchické struktury - navíc s vyhraněným územním, oblastním aspektem - jež fungování vlastní ekonomiky významně

ovlivňuje. Jde o politicko-mocenské struktury stranické (takzvaný *systém nomenklatury*) a struktury orgánů státní moci a správy (národních výborů). Jejich popis spadá již do oblasti politologie; souvislosti s fungováním vlastní ekonomiky budou v této deskripci alespoň dotčeny při popisu koaliční struktury ekonomiky.

3.2 Ekonomický pojem "vlastnictví" (kvazivlastnictví)

Vznik uvedených organizačních forem ekonomiky se neodehrál jen jako realizace nějakého "racionálního konstruktů" nové společnosti, ale jako faktická, reálná změna vlastnických poměrů, jako *vyvlastnění, znárodnění* a současně s tím jako zpřetrhání přediva historicky vzniknuvších institucí a jako redistribuce moci ve společnosti. V neposlední řadě šlo o hrubý zásah do oblasti zažitých sociálně-ekonomických hodnot, do staletých morálních zásad ("nepokradeš!"). Nová morálka byla oděna do "vědeckého" hávu. V tradiční politické ekonomii je nové společenské uspořádání spojeno s kategorií tzv. "celospolečenského vlastnictví".

Jde o typickou ukázkou zavedení pojmu "kategorie" a spekulativního nakládání s ním, ukázkou příznačnou pro tradiční politickou ekonomii. Toto tradiční pojetí je založeno na formální právní rovnosti všech občanů (socialistického) státu ve vztahu k vlastnictví celé společnosti, tak jak bylo zakotveno i v Ústavě.

Čistě právní pojetí vlastnictví v deskriptivní analýze tradičního modelu nedává možnost výpovědi o převládajících vlastnických vztazích. V tradičním modelu, kde došlo k zániku hranice mezi právem veřejným a soukromým, kde právní řád se podřizoval potřebám řízení ekonomiky s tendencí až k postupnému zániku právního státu, je instrumentarium právního vymezení vlastnictví nepoužitelné. (V normativním pojetí - jak by věci býti měly - je ovšem co nejúplnějším právní vymezení vlastnictví naprosto nezbytné).

Avšak rezignace na popis vlastnických poměrů ani v tradičním modelu není nutná. I klasické pojetí vlastnictví staví obecněji na tom, že jde o soubor pravidel chování, vymezujících chráněnou oblast očekávání subjektů. Ochrana očekávání se týká vymezených předmětů, kterými smí *disponovat* subjekt vlastnictví. Toto disponování se projevuje v empiricky verifikovatelné podobě jako *rozhodování*. Lze tedy pro analýzu vlastnických poměrů v tradičním modelu použít popisu rozhodovacích procesů s tím, že:

- ochrana očekávání subjektů je sankcionována především politicko-mocensky, nikoli právně;

- vlastnická práva v bližší specifikaci jsou neúplná, zejména co do nesení (negativních) důsledků onoho disponování a jsou složitě diverzifikována co do ekonomické subjektivity. (To již ovšem patří k jádru deskripce).

Ve výše uvedeném smyslu je tedy přesnější používat a rozumět vlastnictví v tradičním modelu jako "vlastnictví" či "kvazivlastnictví".

Podle organizační teorie je řízení a rozhodování funkcí existující organizace. Takzvané "*celospolečenské vlastnictví*" je tedy *funkcí již nastíněných vertikálních a horizontálních organizačních struktur* v tradičním modelu ekonomiky. V tomto světle je ovšem formální rovnost všech občanů ve vztahu k celospolečenskému vlastnictví pouhým sociálním mýtem.

V té míře, v jaké je ekonomické rozhodování koncentrováno v centrálních státních a stranických institucích, v té míře jsou také jejich členové faktickými, reálnými ekonomickými vlastníky. V míře, v jaké dochází z prakticky nevyhnutelných důvodů k delegování rozhodovacích pravomocí na nižší stupně hierarchického systému řízení ekonomiky, se také příslušníci "řídící vertikály" stávají ekonomicky vzato spoluvlastníky "celospolečenského vlastnictví". Dále - v míře, v jaké je opět z praxeologicky nevyhnutelných důvodů značná část rozhodovacích pravomocí realizovatelná na úrovni podnikové, jsou faktickými, reálnými spoluvlastníky příslušníci "kontrolních skupin" podniků jako mocenská jádra těchto elementárních organizací. Neboť ani v podnicích neobstojíme s ideologickým klišé formální rovnosti jeho zaměstnanců. Konečně tedy uzavíráme s tím, že naopak v té míře, v jaké jsou "řadoví zaměstnanci" podniků, ale i nadpodnikových institucí vyloučeni z reálné účasti na rozhodovacích procesech, v té míře nejsou také žádnými spoluvlastníky "celospolečenského vlastnictví".

Malá průhlednost vlastníků a vlastnictví ("neviditelnost" v termínu J.Kornaie), je v tradičním modelu socialistické ekonomiky dána tím, že *vlastnická práva v reálném, ekonomickém smyslu vesměs nenabývají explicitní právní formy*. Ale tím se deskriptivní analýza nesmí nechat klamat. Ostatní právní, legální forma zajištění vlastnických práv není jedinou možnou a v tradičním modelu ani převažující formou, jíž mohou být vlastnická práva sankcionována.

Sankcionování vlastnických práv se zde děje především samotnou *strukturou politické a ekonomické moci*, přičemž svorníkem její monolitnosti je *mocenský monopol strany*, zakotvený v minulém režimu i v nejvyšším

právním aktu, v ústavě. Podílení se na výkonu funkcí a práv "celospolečenského vlastnictví" je tedy historicky specifickou formou zvláštního *kolektivního vlastnictví*, jež má hierarchickou koaliční strukturu.

Hierarchická koaliční struktura státní a stranické byrokracie s kontrolními skupinami podniků jako elementárních organizací s přirozeně daným a nezrušitelným stupněm faktické operacionalizace jistých práv a pravomocí, jejichž výkon je z nadpodnikové úrovně neproveditelný, vytváří tak *historicky novou sociální třídu, kolektivně vlastní výrobní prostředky* a současně vylučující většinu členů společnosti ze spolupodílení se na tomto formálně "celospolečenském vlastnictví". Proto též marxisticky orientovaní autoři považují za adekvátní pojmenování tradičního modelu "formálně zespolečenská ekonomika". (V jejich chápání je ovšem normativně myslitelná ekonomika zespolečněná doopravdy!)

Pokud jde o příslušnost k těm funkcím a zařazením, jež znamenají rozhodovací pravomoci a tudíž spolupodílnictví na výkonu vlastnických práv, je klíčem k výběrům systém stranické nomenklatury. Také tento systém je hierarchicky strukturován v souladu s hierarchií vertikální řídicí osy i v souvislosti s velikostními skupinami podniků. Již svým hierarchickým uspořádáním také značnou rigidností potenciálních přechodů mezi různými stupni hierarchie, vytváří *systém nomenklatury* reálně, tj. fakticky ekonomicky *vysoce nerovný až kastovně uzavřený podíl na státním vlastnictví*. Tato charakteristika platí nejen pro nejvyšší stupně hierarchie, ale dokonce i pro ty nejnižší články na úrovni okresů a obcí, nejen pro mamutí státní podniky, ale i pro okresní podniky služeb a místního hospodářství.

Hierarchizované spolupodílnictví na výkonu vlastnických práv "celospolečenského" vlastnictví, každý dosažený stupínek na žebříčku delegovaných rozhodovacích pravomocí a každá funkce s tímto místem jisté parciální monopolizace spojená, se tak stává zárukou jisté úrovně osobních důhodů a ostatních požitků, jakousi *rentou svého druhu*. "Rentní" chápání, řekněme základních platů na žebříčku hierarchických koaličních struktur, je jen jednou částí, jedním zdrojem důhodů těchto kategorií. Ve vertikálních strukturách se dále objevuje spolupodílnictví na "interním zisku" koalic, které je formou rozdělování mimořádných důhodů peněžních i naturálních, jejichž pramenem je *organizační slack*, tj. celková ochablost vnějšího ekonomického prostředí jednotlivých koalic. Dále budiž poukázáno na participaci těchto vrstev na monopolních ziscích, plynoucích z monopolizace horizontálních "dodavatelsko-odběratelských vztahů", zesilovaných existencí stále se reprodukcujících deficitů v ekonomice. Neboť v tradičním modelu, jehož jsou jak deficitnost, tak rozdělené "trhy" monopolistů provozujících diskriminaci všeho druhu, trvalými průvodními jevy, v takovém systému vlastní "obchodování" začíná teprve na existenci deficitů. Zde jsme již ovšem u kořenů "šedé", "pološedé" a "černé" ekonomiky, jež dokreslují symbiózu formálních a neformálních vlastnických struktur a obraz fungování vlastnických práv v tradičním modelu.

3.3 Operacionalizace výkonu vlastnických práv

Závažným problémem institucionálního uspořádání tradičního modelu je právě velmi *obtížná až neschůdná operacionalizace výkonu vlastnických práv* a z toho plynoucí vysoké, tzv. transakční náklady a nízká výkonnost a efektivnost celého systému.

Pro "celospolečenské vlastnictví" je typická neobyčejně složitá a současně neracionální dělba ve výkonu vlastnických funkcí, přičemž obě tyto charakteristiky - složitost a neracionálnost - mají tentýž původ, a to utopickou snahu o koncentraci vlastnictví v rukou státu. Velice komplexní hierarchická organizace ekonomiky i organizační monopolizace horizontálních vazeb, jak již byly nastíněny, nejsou ničím jiným, než snahou o operacionalizaci vlastnických funkcí obřího státního stroje, který nejprve mocenským aktem na sebe strhnul veškerá vlastnická práva, aby posléze pod tlakem praktické nutnosti z nich značnou část delegoval na nižší složky, a to spíše fakticky než právní formou.

Současně v samotném centru vznikly specializované instituce, monopolizující si jisté druhy nezadatelných vlastnických práv (jako například schvalování a ustavování cen, akumulaci a redistribuci finančních zdrojů atd.). K samotnému výkonu funkcí vlastnické kontroly a dohledu byly vytvořeny specializované instituce, opět hierarchicky uspořádané, neboť vlastní řídicí vertikála v těchto funkcích selhává (z logiky jejího fungování, jak uvidíme v další analýze). Orgány lidové kontroly (VLK) a dokonce ministerstva vnitra by měly bdít nejen nad rozkrádáním majetku, ale i nad případy alespoň flagrantní ne hospodárnosti v jednotlivých organizacích. Nomenklaturní systém jmenování a odvolávání odpovědných pracovníků všech stupňů jako další nezadatelnou funkci výkonu vlastnických práv, si ponechává samotná - opět hierarchicky uspořádaná - vládnoucí strana. V

tomto aspektu je příznačné, že územně členěné politické orgány schvalují, případně blokují jmenování vedoucích pracovníků v podnicích a závodech, čímž významně omezují fungování samotných řídicích vertikál.

Bližší *specifikace vlastnických práv* pocházející již z *římského práva*, umožňuje odlišovat

- a) samotné právo nakládat s předmětem vlastnictví ve smyslu jeho užívání (*usus*),
- b) právo užívat plodů tohoto vlastnictví (*usus fructus*),
- c) právo měnit formu nebo substanci vlastněného předmětu (*abusus*).

V čistě soukromém vlastnictví těmito všemi právy disponuje jeden subjekt. V uspořádaném "*celospolečenském vlastnictví*" jsou tato *jednotlivá vlastnická práva rozdrobena do komplikované sítě hierarchické koaliční struktury* s velice nejasnými konturami a část těchto práv není specifikována vůbec.

Na nejasně vymezených hranicích špatně operacionalizovaných vlastnických práv, v území "nikoho" se šíří neformální vlastnické vztahy, jakési specifické socialistické podnikání "ve státní režii". Na užívání plodů "celospolečenského" vlastnictví se tak mohou podílet i kategorie a vrstvy obyvatelstva, které jsou oficiálně z výkonu vlastnických práv vyloučeny (trpěné "melouchaření", "pološedá ekonomika") a tímto historicky nezvyklým a společensky málo efektivním způsobem se rozšiřuje sociální základna systému.

Daleko *nejhorší zajištění výkonu vlastnických práv je v právu měnit formu nebo substanci předmětu vlastnictví* (viz výše ad c) "*abusus*"). Tento element vlastnických práv zahrnuje nutně také nesení ekonomických důsledků ze změn v hodnotě vlastněných aktiv: "*celospolečenské*" vlastnictví znamená fakticky nezajištění vlastnických práv v tomto smyslu. *Důsledky rozhodování, jež se dotýkají změn v hodnotě "výrobních prostředků" jsou prakticky v plné míře socializovány*. Tradiční model nedisponuje oceňovacími procesy, které by umožňovaly ohodnocovat výrobní prostředky ve smyslu sumy jejich budoucích aktualizovaných výnosů. Je to absence vlastnických práv tohoto druhu, která připouští udržování životní úrovně na úkor "kmenové podstaty" národního bohatství a umožňuje enormní negativní externality s těžkými a dlouhodobými důsledky ekologickými.

K nejzávažnějším negativním atributům tradičního modelu socialistické ekonomiky patřilo omezování ekonomické subjektivity, *potlačování nezadatelného lidského práva na iniciativu v podnikání*. Dělo se to ve jménu zdánlivé rovnosti občanů v přístupu k výrobním prostředkům v "*celospolečenském vlastnictví*". Ve skutečnosti šlo o pouhou *ochranu mocensky zmonopolizovaných vlastnických práv* koaličních struktur byrokratického státního a stranického aparátu. Stabilita institucionálního rámce tradičního modelu byla projevem rezistence soukromého mocenského zájmu těch sociálních vrstev, které se podílely na výkonu vlastnických práv v daném uspořádání.

3.4 Koaliční struktura "*celospolečenského*" vlastnictví

Popis koaličních struktur je veden od elementárního článku ekonomiky, od podniku. *Podnik* je zde podán jako *koalice vnitřních a vnějších účastníků, sepjatých určitými společnými hmotnými zájmy*.

Vnitřní účastníci koalice:

- a) "Kontrolní skupina": vedoucí hospodářští pracovníci podniku, čelní představitelé stranické a odborové organizace. Jedná se o jádro mocenské struktury v podniku; "kontrolní skupina" mimo jiné rozhoduje o podmínkách, za nichž ostatní účastníci mohou v podnikové koalici participovat.
- b) "úředníci": řadoví technicko-hospodářští pracovníci, kteří spolu s "kontrolní skupinou" tvoří aparát podniku.
- c) "dělnická aristokracie": část dělnických kategorií, která svou vazbou na mocenské struktury, svými profesemi (míšní, seřizovači, údržbáři, nástrojáři, atp.) má určité privilegované postavení.
- d) "řadoví dělníci": nepriviligované dělnické kategorie, zpravidla připoutané k pásu, lince, stroji.

Tyto sociální skupiny se značně liší svým sociálně ekonomickým postavením, rozhodovacími pravomocemi a odtud také mírou identifikace a loajalitou s podnikovou koalicí. Nejvyšší míru identifikace s podnikem má "kontrolní skupina" a částečně "dělnická aristokracie"; u kontrolní skupiny se také nejvýrazněji projevuje to, co J. Kornai nazývá "*vlastnický postoj*". Intenzita soudržnosti s podnikovou koalicí je mnohem nižší v sociální skupině "úředníků" a vůbec nejnižší u "řadových dělníků".

Vnější účastníci:

Přirozenou snahou "kontrolní skupiny" je široce rozvinutým pěstováním kontaktů, konexí a vztahů, získat zástupce nadřízeného orgánu, cenového úřadu, banky, ale i kontrolních a nadřízených stranických orgánů, jako externí členy podnikové koalice. Patří sem tedy:

- a) Zástupci nadřízených mocenských orgánů (KSČ, národní výbory).
- b) Zástupci nadřízeného orgánu (či nadřízených orgánů) po řídící vertikální ose.
- c) Zástupci cenových orgánů.
- d) Zástupci banky.
- e) Zástupci kontrolních orgánů všeho druhu.
- f) Dodavatelé materiálu, surovin, polotovarů, ale i strojů a zařízení a stavebních investic a také prací, služeb a kooperací. V deficitní ekonomice je jejich role velmi významná.
- g) Odběratelé hotových výrobků jsou naopak v deficitní ekonomice slabými členy koalice; zvláštní roli však může hrát příslušný monopolní podnik zahraničního obchodu popř. přímo zahraniční odběratelé.

"Externí" účastníci podnikové koalice jsou tedy v zásadě dvojího druhu:

- představitelé nadřazené hierarchické struktury moci, rozhodování, plánování a řízení, kteří mají nebo měli by mít roli reprezentantů "celospolečenského" vlastnictví [ad a) až ad e)].
- představitelé specifického socialistického "trhu" [ad f) a ad g)].

O obou skupinách bude pojednáno zvlášť a to dokonce ve zvláštních kapitolách (4. a 5.).

Pokud jde o *představitel nadřazených ekonomických a politických struktur, snaží se je "kontrolní skupina" získat pro podnikovou koalici* natolik, aby hájili spíše její zájmy než efemérní zájmy "celospolečenské" a to ve všech směrech ("kanálech"), jimiž podnik v tradičním systému získává své zdroje. Tendence přesahů moci podnikové koalice je usnadněna samotným hierarchickým uspořádáním plánovací a řídící soustavy (viz kap. 4). Zejména u velkých podniků potom vzniká intenzivní dojem, že střední články řízení a dokonce rezortní ministerstva jsou pouze jakousi jejich "prodlouženou rukou"; úloha obhájce společenských zájmů potom - poněkud zjednodušeně a také ironicky řečeno - zůstává teprve na "svodném odboru" Státní plánovací komise. Kromě institucionálně zabudovaných zájmových pojmů je koaliční svázanost upevňována formami, jež nesnesou denního světla. "*Cena*", kterou kontrolní skupina musí "platit za získání externích členů koalice pro podnikové zájmy, je přitom velmi nízká v poměru k rozsahu a míře ovlivnění vnějšího ekonomického prostředí, jež je "ve hře".

Pokud jde o *tržní účastníky podnikové koalice*, organizační ztrnulost a vysoký stupeň monopolizace v dodavatelsko- odběratelských vztazích vedou k tomu, že jak "dodavatelé", tak "odběratelé" jako účastníci podnikové koalice jsou poměrně stabilní. Slabost odběratelů a síla dodavatelů v koalici je dána zákonitostmi deficitní ekonomiky.

3.5 Cíl socialistického podniku, cíle subkoalic a rovnováha podnikové koalice

Jako o východisko pro popis volíme normativní čistou konstrukci cílového chování podniku v dokonale parametrickém vnějším ekonomickém prostředí. Pak je přežití podniku nutně spojeno s maximalizací rozdílu mezi výnosy a náklady, tedy s maximalizací zisku. Finální cíl podniku, t.j. výroba užitkových hodnot, spadá vjedno s maximalizací zisku: podnik v dokonale parametrickém vnějším prostředí může maximalizovat svůj zisk jedině tehdy, když bude co nejlépe a nejefektivněji vyrábět užitné hodnoty, jež jsou předmětem specifického zájmu odběratelských účastníků v podnikové koalici. Tržby získávané od odběratelů jsou jediným, výlučným zdrojem ke krytí nákladů podniku a osobní důchody všech ostatních sociálních skupin v podnikové koalici, kapitálových vlastníků, manažerů a pracovních sil, jsou bezprostředně závislé na tom, jak efektivně se podnikové koalici daří realizovat finální cíl podniku: výrobu užitných hodnot s co nejefektivnějším vynaložením zdrojů a prostředků. Všechny ostatní cesty a prostředky jsou uzavřeny: prostředí je z definice "parametrické", t.j. na podniku nezávislé, exogenní a neovlivnitelné. Celá vnitřní struktura podniku, oceňování "příspěvku" jednotlivých členů koalice a jejich sociálních skupin a jejich odměňování, musí být podřízeny tomuto jedinému cíli.

V *tradičním modelu reálného socialismu* je tato přímočará vazba mezi finálním cílem podniku a snahou o maximalizaci důchodu hlavních sociálních skupin v podnikové koalici zpřetřhána. Obecným cílem

socialistického podniku zůstává snaha o maximalizaci peněžních důchodů, ale v *prostředí vykazujícím vysoce neparаметrické rysy se projevuje jako sací reflex*: snaha o maximalizaci zdrojů získávaných všemi kanály plánovacího, cenového a finančně-úvěrového systému, které vedle a spolu s tržbami od odběratelů zajišťují - velmi zprostředkovanými cestami - důchody členů podnikové koalice.

Ve světle tohoto cíle a projevu sacího reflexu je potom měřen i "příspěvek" a "odměňování" členů podnikové koalice a jejich sociálních skupin. Zástupce cenového orgánu, schvalující podnikový návrh na stanovení velkoobchodní ceny (se zabudovaným monopolním ziskem), zástupce nadřízeného orgánu schvalující dotaci na podnikovou investiční akci či změkčení podnikového plánu nákladů, zástupce banky poskytující podniku úvěr na nadsazené pohledávky za odběrateli atd. atp., suplují a doplňují roli "odběratele" v zajišťování peněžních důchodů podniku. Jejich roli v podnikové koalici je třeba takto chápat a měřit a odměňovat jejich příspěvek pro fungování a přežití podnikové koalice.

Sací reflex, snaha "vydojit" na vnějším prostředí pro podnik co nejvíce zdrojů, je patrně *nejméně silným identifikačním poutem, jež spojuje vnitřní členy podnikové koalice*. Pro "kontrolní skupinu" je úsilí o realizaci sacího reflexu hlavní náplní "řídící činnosti". V tomto úsilí jí napomáhá i celý úřednický aparát, pro nějž se schopnosti v tomto směru stávají rozhodujícím měřítkem profesní kvalifikace. "Dělnická aristokracie" se sice spíše podílí na plodech takto orientovaného úsilí podnikové koalice, ale i z tohoto důvodu je její identifikace se sáním vnějších zdrojů značná. Nejnižší míra zájmu na realizaci sacího reflexu je v kategorii "řadových dělníků"; i u této sociální skupiny - na níž koneckonců zůstává realizace finálního cíle podniku, výroba užitečných hodnot - lze nalézt řadu důvodů pro identifikaci: zájem na sociální stabilitě a růstu výdělků ... Ačkoliv tedy mezi sociálními skupinami podnikové koalice existují i vážné zájmové konflikty a rozpory, v jednom jsou zajedno všichni: z celospolečenských zdrojů je potřeba pro podnik "urvat" co nejvíce.

Sací reflex jako projev cílovosti chování v neparаметrickém prostředí tradičního modelu nemá smysl interpretovat jako nějaký defekt v "socialistické morálce": je to chování lidí v určité situaci.

Určitým zdrojem zatemnění sacího reflexu jako projevu cílového chování socialistického podniku v daných podmínkách je ztotožňování cílovosti chování s "plněním ukazatelů plánu". To je však jen projev "přáčího" myšlení v ekonomické teorii. Složitou soustavu plánovacích ukazatelů je nutno chápat jako transformační mechanismus, jenž *by měl* nahradit působení parametrického vnějšího prostředí a jenž *by měl* tak objektivizovat tvorbu podnikových důchodů. Přírozenou vadou takového plánovacího systému je to, že *přírozené kritérium efektivnosti, jež je podnik nucen sledovat v paratetrickém prostředí, je nahrazeno kritériem adekvátnosti* (tj. hodnocením na základě porovnání plánovaných hodnot ukazatelů s dosaženou skutečností). To je zdrojem plánovacích her, jež budou popsány dále (kap. 4). Podniková koalice a její hlavní sociální skupiny se s ukazateli plánu identifikují jen potud, pokud jsou spojeny s jejich hnotným zájmem na získání peněžního důchodu, který zůstává i v existujícím institucionálním uspořádání ekonomickou nutností. Problém je v tom, že v převráceném a pokřiveném zrcadle neparаметrického vnějšího prostředí jsou kritéria skutečné efektivnosti podstatně odlišná od těch, s nimiž pracuje plánovací metodika.

Ukážeme to nejlépe na ukazateli zisku. Po léta se vedly diskuse, zda zisk je či není, může či nemůže být předmětem podnikového zájmu v reálném socialismu a kritériem jeho hospodaření. Deskriptivní analýzy přesvědčivě prokazují, že "bilanční zisk" podniku, který figuruje v plánovacích formulářích a ve výsledcích účetní evidence, není předmětem žádného zvláštního zájmu "kontrolní skupiny"; tím méně lze hovořit o úsilí maximalizovat tento "účetně vykázaný zisk". *Skutečný "zisk", o který usiluje podniková koalice a zejména její kontrolní skupina, je skryt v celé řadě - často i zcela nečekaných - nákladových položek*.

Samotné mzdové náklady jako celek jsou peněžním důchodem podnikového kolektivu, jenž usiluje o jeho zachování a růst. Z hlediska zájmů "kontrolní skupiny" jde potom nejen o snahu zabezpečit pro celou koalici přiměřený nárůst "mzdového fondu", ale navíc získat ještě v plánované výši mzdových prostředků dostatečnou rezervu, jež je potom předmětem zvláštních rozdělovacích a přerozdělovacích procesů. Stejně tak intenzivní zájem má "kontrolní skupina" i na prosazení tzv. "ostatních osobních výdajů", jež mohou být - dokonce do jisté míry i oficiálně - použity jako "pohnutka" pro externí členy podnikové koalice, popř. zdroj neformálních přerozdělovacích procesů. Tímto výčet nákladových položek, jež jsou nebo mohou být předmětem zájmu "kontrolní skupiny", zdaleka nekončí - podobně je možno uvést zájem na rezervách v limitu na cestovné, pohoštění, propagaci, nákladové rezervy, z nichž je možno čerpat prostředky na zlepšení pracovního prostředí, vybavení kanceláří, atd. Zcela zvláštní kategorií potom tvoří všechny "vaty" v investičním okruhu financování,

kde prosazení té či oné akce, spojené s finančními příspěvky od nadřízených orgánů, nutno hodnotit jako dosažení velmi specifického, avšak zcela reálného "zisku" pro podnikovou koalici.

V tomto pojetí je tedy *skutečný "zisk" jako předmět zájmu podnikové koalice* a zejména její "kontrolní skupiny" *ukryt v podnikových provozních i investičních nákladech* a pokud má něco společného *s bilančním "účetně vykázaným ziskem"* podniku, pak je to skutečnost, že je s ním *v přímém rozporu*". Všechny cesty, jimiž se podnikové koalici podaří zvýšit "skutečné zisky" v její prospěch, jsou jako vzrůst příslušných nákladových položek na úkor "účetně vykázaného zisku", tj. "zisku pro společnost".

Kontrolní skupina tedy má své interní kritérium efektivnosti ve smyslu "reálného zisku" pro své příslušníky a tíhne přirozeně k tomu, že tento "reálný zisk" je tou mírou, jíž je třeba měřit "příspěvek" ostatních členů podnikové koalice a v tomto smyslu i odměňovat jejich úsilí. Jelikož je "reálný zisk" ve značné míře závislý na tom, jak je vnější prostředí "povolné" (anglicky "slack"), plyne odtud zvláštní role externích členů podnikové koalice.

V dokonale parametrickém vnějším prostředí (normativně) podnik i při neefektivnějším hospodaření s "příspěvky" členů koalice je s to poskytnout jim "pohutky" právě jen v té nezbytné výši, která stačí k jejich udržení v podnikové koalici. Tak je dána *rovnováha koalice v parametrickém světě*.

Jakmile je vnější prostředí v tom či onom směru neparametrické - a v reálném socialismu je neparametrické ve všech směrech - objevuje se zákonitě *organizační ochabnutí /slack/*, a to ve dvojí možné podobě:

a/ *slack v odměňování* členů koalice: členové či jejich skupiny získávají vyšší odměny či pohutky, než jaké jsou minimálně nutné v koalici;

b/ *slack v rozsahu zaměstnávání* členů koalice: podnik poskytuje zaměstnání většímu množství účastníků, než je nezbytně nutné z hlediska jejich efektivního využití.

Takto vymezený *organizační slack je interní mírou neparametričnosti vnějšího ekonomického prostředí*. V reálném socialismu nabývá organizační ochabnutí enormního rozsahu a slack se stává trvalým průvodním jevem v podnikové koalici. Naprosto převažující podobou organizačního ochabnutí je přitom přezaměstnanost všech výrobních činitelů, hmotných i lidských:

- Podnik trvale poskytuje zaměstnání většímu počtu pracovních sil, než je nutné z hlediska jejich efektivního využití; tendence k nadměrnému akumulování pracovních sil se v obdobích zpomalení růstu podniku projevuje dokonce jako "nezaměstnanost na pracovišti".
- U hmotných výrobních činitelů dochází k akumulování nevyužitelných strojů a zařízení a k hromadění nepotřebných zásob materiálu, surovin, polotovarů.

Pokud jde o *slack v odměňování*, závisí na vnitřní zájmové struktuře hlavních sociálních skupin. V kategoriích "řádových dělníků" a "úředníků" je slack v odměňování velmi vzácný: napjatost na trhu práce vede k tomu, že kontrolní skupina není zpravidla s to pro tyto kategorie zajistit ani minimální odměnu, nutnou pro jejich setrvání v koalici - charakteristikou systému je vysoká fluktuace.

S projevy organizačního slack-u v odměňování se v podniku můžeme setkat pouze u "kontrolní skupiny" popř. u "dělnické aristokracie", a to zpravidla jen ve formách, které se pohybují na samotných hranicích legality, popř. za těmito hranicemi.

Slack v odměňování "kontrolní skupiny" nabývá forem spolupodílnictví na "reálném zisku", vymezeném výše: jedná se o přerozdělovací procesy rezerv ve mzdových a ostatních osobních nákladech, "cestovním", nákladech na propagaci, v rozvětvených systémech služeb a protislužeb in natura a v celé řadě dalších skrytých nákladových položek: vynalézavost v tomto směru patří k projevům schopností vedoucích pracovníků.

Organizační slack jde "na vrub" vnějšího ekonomického prostředí a zdroje k jeho úhradě poskytují:

- odběratelé, kteří v panující nadvládě výrobce nad odběratelem jsou předmětem nevybíravého vydírání: při daném stupni monopolizace ekonomiky nemají zpravidla na vybranou.
- zástupci nadřízených orgánů všeho druhu, pěstující kooperativní plánovací a řídicí hry na hierarchických strukturách (viz následující kapitola).

I v neparametrickém prostředí reálného socialismu zůstává *zabezpečování rovnováhy* mezi "příspěvků" jednotlivých účastníků podnikové koalice a jejich sociálních skupin k fungování podnikového systému na straně jedné, a poskytovanými "pohybnými" k setrvání v koalici jejich účastníků na straně druhé, *základním problémem "kontrolní skupiny"*. Jsou to tyto důvody, které vedou "kontrolní skupinu" ke snaze zabezpečit pro osazenstvo dosaženou úroveň důchodů a jejich růst, aby udržela "řádové dělníky" a "úředníky" v koalici.

Pro "dělnickou aristokracii" a příslušníky "kontrolní skupiny" samotné patří k požadavkům rovnováhy dosahování přiměřeného růstu důchodů včetně rozdělovaného organizačního slacku v odměňování. Tento důchodový cíl je silně vázán na zabezpečování vztahů "kontrolní skupiny" na nadřízené mocenské, řídicí a plánovací struktury včetně oboustranných vzájemných vazeb, kdy část organizačního ochabnutí, vyzískaná na vnějším prostředí, se tomuto prostředí vrací ve formě "pohybností" pro členství externích účastníků v koalici.

Rovnováha podnikové koalice těsně souvisí s expanzí tendencemi socialistického podniku: podnik, jemuž se daří expanze, má více možností jak si "přilepšit" všemi formami "reálného zisku" neboť skryté nákladové položky se lépe tají při rostoucích objemech výroby a zaměstnanosti v podniku. Naopak stagnace či dokonce pokles výroby a zaměstnanosti zákonitě zmenšují prostor pro organizační ochabnutí. Při nepružnosti důchodů členů kontrolní skupiny a dělnické aristokracie - oficiálních i neoficiálních - a při téže nepružnosti směrem dolů pro "pohybnosti" externích členů koalice, může stagnace ohrožovat samotnou "kontrolní skupinu", tj. její udržení se ve funkcích. *Jde o tyto souvislosti - mnohem více než o samotné "plnění plánu"* či dokonce o proklamovanou efektivnost organizace v pojmech oficiální plánovací metodiky - *jež mohou vedoucí pracovníky zpochybnit ve funkcích*. V tomto směru platí zákonitost:

růst podniku umožňuje organizační slack a organizační slack podporuje další růst podniku. Analýza fungování "vertikálních" i "horizontálních" struktur systému v tomto směru následuje v samostatných kapitolách.

4. Fungování vertikálních struktur plánovacího a řídicího systému.

4.1 Uzavřený hierarchický systém

Hierarchické organizační uspořádání již bylo označeno jako atribut tradičního modelu reálného socialismu. Z centra, které je samo hierarchicky uspořádáno, vedou tří-, pěti až sedmi- úrovně řídicí a plánovací vertikály ke konečným adresátům direktiv, k podnikům. Je poněkud paradoxní, že patrně nejvyšší stupeň zpřevodování vykazují řídicí vertikály, na jejichž konci byli jako adresáti "skupinová vlastníci" - družstevní zemědělské podniky. (To již ovšem samo o sobě ukazuje na formálnost "skupinového vlastnictví", jež pod sebe vlastnictví "celospolečenské" subsumovalo).

Tyto řídicí vertikály "shora dolů" jsou distribucí politickoekonomické moci, jsou to postupně delegované pravomoci "celospolečenského vlastníka". Avšak "zespolečenštění" mohlo být provedeno spíše jen právně a mocenko-politicky, méně už reálně, ekonomicky. Podniky jako koneční adresáti "direktiv" disponují v řadě směřů reálnou ekonomickou mocí, jež pramení v tom, že až na tomto stupni řízení je možno výkon vlastnických práv rozumně operacionalizovat.

Podniky mají především *neodstranitelný informační monopol* ve znalostech své produkční a nákladové funkce, v potenciálu inovačních a racionalizačních opatření všeho druhu. Teprve na úrovni podniku se čísla z plánovacích formulářů mění na *reálné disponování zdroji* - včetně hotovostních prostředků "mzdových a ostatních osobních výdajů". Teprve na úrovni podniku je možno reálně disponovat produkty a službami, což v ekonomice systémově deficitní zakládá o to větší reálnou sílu a moc ekonomického disponování s objekty "celospolečenského" vlastnictví.

A nejen to. Základem hodnocení každé hierarchické úrovně řídicí vertikály je v tradičním modelu "splnění plánu" v podřízených organizačních jednotkách nižší hierarchické úrovně. Deskriptivní analýzy plánovacích procedur tak ukazují na vážný *systémový defekt hierarchického uspořádání* tohoto typu, jímž je *zájmová svázanost jednotlivých hierarchických úrovní*. Tato zájmová svázanost se rekurentně táhne od podniků počínaje, přes generální ředitelství středních článků řízení, rezortní ministerstva, až k rezortně členěným útvarům centrálních institucí včetně plánovací komise.

Tato zájmová svázanost nad- a pod- řízených článků řídicí hierarchie zbavuje plánovací a řídicí systém objektivitu. Zejména všechny *nadpodnikové řídicí články* se ze systémových důvodů ocitají v *dichotomickém postavení*: na jedné straně mají vykonávat funkce "celospolečenského" vlastníka po řídicí vertikále "shora dolů",

na druhé straně jsou zájmově svázány se "splněním plánu" podřízených úrovní až k patě "převrácené řídicí pyramidy", jejímž základem jsou podniky.

V důsledku toho nabývá *ekonomika schizofrenní podobu*, pro níž je typická *dichotomie formálních proklamovaných cílů, sociálních hodnot a modu operandi* na straně jedné, a *skutečných, reálných cílů a postupů* na straně druhé. Neboť "řídicí vertikála" si vyžaduje jedno a "převrácená řídicí pyramida" druhé. Tento vážný systémový defekt hluboce ovlivňuje průběh informačních a rozhodovacích procesů v ekonomice, je spojen s vysokým stupněm neobjektivnosti informací, se systémově podmíněnými sociálně-ekonomickými desinformacemi, polopravdami až čirými mystifikacemi.

Přirozeným důsledkem hierarchického uspořádání tohoto typu je koaliční struktura ekonomiky, koalice všech sociálních vrstev, jež se podílejí na výkonu "celospolečenského" vlastnictví. Zvláštností této *koaliční struktury* je *spolupodílnictví mocenskopolitických nadpodnikových struktur*; jejichž účast na "celospolečenském" vlastnictví je dána právně, politicky, s *"kontrolními skupinami" na podnicích*, jejichž účast na témže "celospolečenském" vlastnictví je dána spíše *via facti*, reálně, ekonomicky. Důležité je zejména pochopení skutečnosti, že nadpodnikové řídicí struktury nemají v daném uspořádání ani jinou možnost, než utvářet tyto koalice s mocenskými jádry podniků.

Reálně ekonomicky vzato - nehledě na mocensko-politický akt "zespolečnění" - je faktický *základ koaličních vlastnických struktur na podnicích*. Plyne to již z ekonomického vymezení pojmu vlastnictví: vlastní ten, kdo rozhoduje. Rozhodovat může koneckonců ten, kdo má informace k tomuto rozhodování. Historie tradičního modelu sice ukazuje, že nadpodnikové články mohou rozhodovat a také běžně rozhodují bez znalosti relevantních a zejména objektivních informací a v tomto smyslu mocensky realizují výkon svých vlastnických práv. Avšak tlaky reálného života si nakonec přece jen vynucují jistou vázanost na zdroje informací velmi složitěho přediva ekonomického života, a ty jsou monopolizovány kontrolními skupinami podniků.

Uzavřený hierarchický systém je jednotou protikladně a dichotomicky působících sil "řídicí vertikály" a "převrácené řídicí pyramidy": proti silám a tlakům "shora dolů" působí vyvažující síly "zdola nahoru". Zde podaná interpretace koaličních struktur spolupodílnictví na "celospolečenském" vlastnictví, je deskripce ze zorného úhlu "převrácené řídicí pyramidy". Vzhledem k tomu, že závislosti nadpodnikových účastníků hierarchie a "kontrolních skupin" jsou vzájemné, bylo by metodologicky možné podat tuto deskripci i v obráceném směru (shora dolů). V mnoha ohledech, zejména již v samotném "jmenování do funkcí", jsou příslušníci podnikových "kontrolních skupin" naopak závislí mocensky na nadpodnikových státních a politických strukturách.

Zbývá odpovědět otázku, proč považujeme hierarchický systém tradičního modelu za "uzavřený". *Uzavřenost systému máme na mysli vnitřní logiku* tohoto uspořádání, v němž *všichni účastníci, na všech úrovních, vrcholovou nevyjímaje, jsou na sobě navzájem závislí takovým způsobem, že nikdo z nich* - ve svém vlastním zájmu - *si nemůže dovolit objektivitu a nezávislost hodnocení průběhu ekonomických procesů*. Podle některých jiných hypotéz měl (mohl mít) tuto nezávislost samotný vršek politické reprezentace - pak by hierarchický systém nebyl zcela uzavřen. Studujeme-li však v našich čl. podmínkách například historický vývoj snah o adaptaci tradičního modelu, sotva by bylo možno prokázat ono oddělení "politického" a "ekonomického" centra.

4.2. Sociálně ekonomické hry na hierarchických strukturách

Plánovací, řídicí a rozhodovací procesy, jež jsou funkcí hierarchického uspořádání ekonomiky, lze nejlépe popsat a interpretovat jako *ustálené vzory* sociálně ekonomických her. "Hráči" těchto her jsou především profesionální "úředníci" - plánovači; "kontrolní skupina" participuje na plánovacích hrách spíše vyjímečně, ačkoliv především v její prospěch se hra hraje. Úkolem kontrolní skupiny je pomáhat udržovat všeobecné podmínky tak, aby plánovací hra mohla "normálně" probíhat, t.j. de facto aby zájmy "převrácené řídicí pyramidy" odrušovaly funkce "řídicí vertikály", aby se "hra o plán" co nejvíce podobala "hře na plánování" /viz dále/.

Příslušníci "dělnické aristokracie" se pouze okrajově účastní některých formálních propagandistických forem hry na plánování, jako je *"INICIATIVA"*, *"SOCIALISTICKÝ ZÁVAZEK"*, atp., jak bude popsáno dále. "Řadoví dělníci" se o plánovací hru nezajímají, je jim dokonale lhostejná. Plánovacích her se ovšem účastní široká armáda úředníků-plánovačů z nadpodnikové hierarchie, tedy z hlediska podniku "externích" hráčů; dichotomičnost jejich role již byla zmíněna.

Podnik není jen lokálním článkem plánovacího systému: je také účastníkem "dodavatelsko-odběratelských vztahů", plní své vnitřní řídicí funkce, koneckonců také vyrábí, zabývá se výzkumem atd. Rozdělení členů podnikové koalice na "hráče plánovací hry" a na ty, kteří se pohybují spíše v rovině reálných vztahů a reálných funkcí, je sice velmi obtížné, ale přece jen existuje a je zdrojem psychologicky odstíněných distinkcí: "plánovač", to nezní příliš hrdě...

Pravidla hry

V souladu s vnitřně rozporným charakterem uzavřené hierarchické plánovací soustavy, jež v sobě slučuje protikladné funkce "řídící vertikály" a "převrácené řídicí pyramidy", existuje hluboká dichotomie mezi oficiálními, formálně platnými "pravidly" a skutečnými zakořeněnými zvyklostmi, podle jakých plánovací hra probíhá.

Nebylo by účelné zde podávat přehled ze změn oficiálních plánovacích pravidel. Zdůrazním alespoň některé jejich podstatné rysy, jež považuji za důležité v kontrastu s tím, jaká pravidla jsou uplatňována ve skutečnosti. Červenou nití je zde pojem "plánovací disciplíny": plánující články nižších stupňů hierarchie jsou zavazovány autoritou, odpovědností a poslušností vůči článkům vyšším, plán má být pro ně "zákonem". "Řídící vertikála" zde vystupuje v plném lesku, avšak to, že toto zavazování nižších stupňů hierarchie je podepíráno hrozbami sankcí a doprovázeno morálními apely, ukazuje na faktickou chatrnost celé "řídící osy".

K závazným pravidlům plánovací disciplíny patří:

a) povinnost rozepsat uložené úkoly plánu na podřízené plánující organizační jednotky tak, aby rozpis z nadřízeného článku plánovací hierarchie byl "zabezpečen".

b) Pravidla pro vytváření a rozpouštění plánových rezerv.

c) Pravidla pro provádění a evidenci změn plánů.

Dodržování plánovací disciplíny však nebylo předmětem prakticky žádných kontrolních funkcí nadřízených orgánů. Důvod je v tom, že nadřízený orgán sám plánovací disciplínu nedodržoval a ani si ji nemohl dovolit dodržovat. Mělo-li být učiněno zadost základnímu cíli plánovacího systému, tj. "splnění plánu", muselo mu být podřízeno rozepisování plánových úkolů, hospodaření s "plánovými rezervami" i celé změnové řízení plánů, a pokud tomu některá oficiální pravidla překážela, nezbylo než je obejít, či prostě ignorovat.

Oficiální pravidla hry předpokládají, že podřízené plánovací články poskytují nadřízeným pravdivé, nezkrácené informace, nebo se alespoň snaží tento předpoklad zabezpečit. Ve skutečnosti je plánovací hra nejen hrou s neúplnou informací (článku nadřízeného o člancích podřízených). Je to hra, kde blafování, tendenční zkracování informací a poskytování polopravd až úplných lží je naprostou samozřejmostí.

Zájmová svázanost nadřízeného článku se "splněním plánu" podřízených organizačních jednotek vede mnohdy k tomu, že tendenční zkracování informací se děje nikoliv *proti* nadřízenému orgánu (díky jeho neúplné informaci), ale naopak *po dohodě* s ním. Pak je plánovací hra *hrou kooperativní* a to rekurentně od podniku až po plánovací centrum (směrem dovnitř - ke vnitropodnikovým útvarům - platí totéž). V tomto smyslu *plánovací hry o plán* degenerují na *hry na plánování* a uzavřený hierarchický systém svým institucionálním uspořádáním vytváří ďábelský mechanismus vzájemného nalhávání si.

Cíl a "cena hry"

Oficiálním cílem plánovací hry je dosažení "maximálního uspokojení společenských potřeb při co nejhospodárnějším vynakládání společenských zdrojů". "Výplatní funkce" je oficiálně v souladu s konceptem "chozraščotu" postavena na "principu zásluhovosti".

Skutečné cíle, jež hráči plánovací hry sledují, však vyvěrají z formálnosti zespolečenštění: plánovací články všech stupňů hierarchie usilují o dosažení co nejvyššího podílu na společenských zdrojích a řídí se "sacím reflexem" ekonomicky nepřekonaného "soukromého" nebo snad "skupinového" vlastnictví (viz zejména 3.4).

Oficiální cíle hry v uzavřeném hierarchickém plánovacím systému jsou spojeny se snahami o uplatňování funkcí "řídící vertikály", zatímco skutečné cíle dichotomicky pramení z existence "převrácené řídicí pyramidy". Mocensko-politicko-ekonomická zájmová uskupení procházejí a prorůstají formální řídicí vertikálou až k nejvyšším stupňům plánovací hierarchie. Mechanismy rozdělování společenských zdrojů lze lépe popsat jako boj

o přiděl zdrojů a "plán", jeho "splnění", či jeho hypotetické efekty - jsou nástrojem a zástěrkou tohoto boje o společenské zdroje.

S tím, jak v 80. letech ekonomika stagnovala ("nulový růst"), přecházel boj o co nejvyšší přiděl společenských zdrojů ve snahu alespoň o zachování statu quo a plánovací hra se stala typickou "*hrou s nulovým součtem*": podniky, VJH a rezorty mohou dosáhnout většího podílu na zdrojích již jen na úkor jiných mocensko-politicko-ekonomických uskupení. To, že se plánovacímu centru nedostává zdrojů ke krytí "neomezeného ručení" "univerzální pojišťovny", však jen zesiluje kooperativní charakter plánovací hry "nadřízených" a "podřízených" článků plánovací soustavy.

4.3 Typické vzory plánovacích her

Za řadu let fungování plánovacího systému se ustálily typické vzory sociálně-ekonomického chování. Vzory, i samotné jejich pojmenování poněkud provokujícím způsobem ukazuje, v co se plánovací proces v uzavřeném plánovacím systému vyvinul, či v co zdegeneroval. Nejde však o karikaturu, i když jako karikatura může vypadat. Zdrojem inspirace zde byla autorovi práce E. Barne-ho z oblasti sociální psychologie a psychiatrie "Jak si lidé hrají". (Praha, Svoboda 1970).

CVIČNÝ BOJOVÝ POPLACH - DLOUHODOBÁ KONCEPCE A PROGNÓZA

Dlouhodobé koncepce a prognózy se v podnikové sféře vypracovávají zpravidla na pokyn shora: kampaňovité akce, přicházející nečekaně a bez ohledu na zvyklostmi dané, poměrně pravidelné termíny "normálních" plánovacích prací (ročních, čtvrtletních). Čím delší časový horizont prognózy, tím zpravidla kratší doba na její zpracování. Vzhledem k bezradnosti nadpodnikových článků plánovací soustavy pokud jde o vlastní koncepci rozvoje ve spletitosti výrobních oborů a programů, přichází obsáhlá metodika a soustava ukazatelů prognózy pouze s orientačním tempem růstu výroby, s "ustřelenými" ciframi objemu výroby v koncových letech pětiletka. Na 10 či 15 let v cenách běžného roku (!) dosud nevyjasněné či zcela neznámé výrobní programy s určením do různých odbytových směrů (ale zejména na vývoz do nesocialistických zemí). Efemérní výstupy ve statických cenách nejsou omezeny na straně dostupných zdrojů, takže jim odpovídají stejné efemérní požadavky na investice, pracovní síly, dovozy investiční i neinvestiční. Absurditě zadání koncepce odpovídá absurdita řešení.

V časové tísní a u vědomí nesmyslnosti celé akce podnikoví plánovači vyrobí koncepci a prognózu "cestou nejmenšího odporu" a nadpodnikové články plánovací mašinérie "dostanou to, co chtějí slyšet", a to pokud možno v termínu. Vlastní smysl takovýchto koncepcí a prognóz lze sotva hledat v jejich náplni či vypovídací hodnotě: je to spíše rituál, plánovací oběť, jíž se projevuje loajalita a přihlašuje se ke "světým zítřkům".

Všeobecná atmosféra neodpovědnosti vůči budoucnosti, pocity marnosti, zmaru a nedostatku úcty k vlastní práci jsou cenou, jíž platí uzavřený hierarchický systém za neracionálnost svého vlastního institucionálního uspořádání. Prognostické údaje vzniklé popsáním způsobem zpracovávají a agregují počítače, které také provádějí formálně-logické kontroly: "křížové součty" musejí hrát... Zcela neživotná "hra na plánování" a v pozadí se zcela jistě chechtá ďábel sám, kam to až pýcha lidského rozumu dotáhla...

INVESTIČNÍ HRÁTKY - MIKULÁŠSKÁ NADÍLKA

V hierarchickém plánovacím systému je většina investičních akcí nadělována podnikové sféře prostřednictvím složitého mechanismu přípravy, projednávání a schvalování; jde doslova o nepřehlednou džungli. Avšak o "nadílku" je třeba úporně bojovat: se změtí předpisů a vyhlášek, s desítkami schvalujících institucí, se všeobecnou neochotou vzít na sebe odpovědnost rozhodnutí, s vytáčkami a záminkami... Podniky generují záplavu "investičních záměrů", prokazují jejich potřebu a "naprostou nezbytnost", vyhovují požadavkům nadřízených orgánů a provádějí jejich změny, protlačují je do stádia projektových úkolů, prováděcích projektů, zápolí se "státními expertízami"...

"Ekonomické zprávy" k jednotlivým investičním akcím podléhají komplikované metodice a zahrnují desítky tabulek ukazatelů absolutních, relativních, růstových a podílových, a to v detailnosti například ročních finančních plánů. Jde o neodpovědné "cvičení v ekonomickém myšlení". Avšak to, zda ta či ona investiční akce skutečně "projde" či nikoliv, závisí jen málo na dokládané "efektivnosti" - ostatně její důvěryhodnost je i pro nadřízené orgány pochybná. Jsou to spíše tlaky "převrácené řídicí pyramidy", vytváření lobbies, pěstování osobních kontaktů, konexí a zájmových seskupení, formálních, ale i neformálních, jejichž společnou zájmovou základnou je třeba atraktivní služební cesta (dovoz technologického zařízení).

V investičních hrách se velmi názorně projevuje rozpornost postavení nadpodnikových článků plánovací hierarchie: na jedné straně pomáhají hájit zájmy podřízených podniků, na druhé straně je "pytel investic" přece jen konečný a omezený. Patová institucionální struktura vede k neúměrnému prodlužování "her o investice": nikdo nechce povolit, ale nikdo nechce být tím, kdo investice "zabije".

Jednou z podvariant investičních hrátek je *SOCIÁLNÍ PŘÍPAD*. Velkou šanci na prosazení investiční akce má investor, kterému se podaří dostat do situace "sociálního případu". Účinný signál momentálního akutního deficitu, jehož společenská nebezpečnost je nesporná, je pádným argumentem pro šáhnutí do mikulášského pytle. Přirozeně, podnik, který chce hrát podvariantu "sociální případ", musí formulovat situaci jako jím nezaviněnou ("objektivní potíže").

OBJEKTIVNÍ POTÍŽE aneb CHUDÝ PŘÍBUZNÝ

Roční plánování zůstalo přes všechny proklamace základem hierarchického plánovacího systému a jeho nejdůležitějším principem plánování "podle dosažené úrovně" (princip "západky"). Hra o roční plán je spojena s následujícími vzory sociálně-ekonomického chování:

- a) Rozpis ročního plánu z pozice nadřízeného orgánu se odvíjí od dosažené skutečnosti předchozího plánovacího období a při snaze o uplatňování funkce "řídící vertikály" zahrnuje i určité "přitvrzení" parametrů plánu.
- b) Podniky při vykazování dosažené skutečnosti "vycházejí ven" jen s tím, co je nanejvýš nutné a jinak se snaží všechny možné druhy rezerv skrýt a utajit (myslí na "zadní kolečka").
- c) Ve vlastních plánech "na rozpis" nadřízeného orgánu podniky přicházejí s vlastní variantou, která obsáhle zdůvodňuje vymořování se "objektivní potíže"; pokud "vlastní varianta" není přijímána, odehrává se nářek nad "objektivními potížemi" v komentáři k "plánu na rozpis".

Tyto jednoduché herní strategie podnikových plánovačů ve hře o roční plán ukazují, že i tam, kde mají plánovací procesy formálně charakter "nekooperativních her", nelze jako jejich výsledek očekávat náročný, tvrdý plán, ale spíše konzervativní umění "hospodaření s plánovými rezervami". Jako "chudý příbuzný" se uplatní ten podnik, jemuž se podaří z plánovaných rezerv nadřízeného orgánu vyloudit na své "objektivní potíže" potřebnou změnu plánu.

SOCIALISTICKÁ INICIATIVA aneb HRA NA VSTRÍCNÝ PLÁN

Jako pokus o inovaci plánovacího systému se objevila na počátku 80. let myšlenka takzvaného vstřícného plánování, jako projevu iniciativy pracujících. Ti ovšem nevěděli zpravidla nic ani o plánu původním, ani o plánu vstřícném. Hru sehrála kasta úředníků-plánovačů na popud kontrolní skupiny a po dohodě s "dělnickou aristokracií" (a také za asistence plánovačů nadřízeného orgánu). Předmětem "socialistického závazku", "iniciativy" či "vstřícného plánu" je zpravidla vyjevení těch plánových rezerv, které by i z jiných, závažnějších důvodů nešlo nevyjevit (změny norem k 1. 1. běžného roku, nárůst výrobních kapacit, atp.)

Je podivuhodné, že jeden a tentýž podnik může ve stejné době hrát hru na *VSTRÍCNÝ PLÁN* a současně hru *OBJEKTIVNÍ POTÍŽE* aneb *CHUDÝ PŘÍBUZNÝ* a žádat o změnu plánu, jež znamená změkčení rozepsaných úkolů pod úroveň původního plánu, na něž byl "vstřícný plán" přijat. Zatímco hra na *INICIATIVU* je určena především pro plenární či jiné konference, pro exhibicionismus členů "kontrolní skupiny" a "dělnické aristokracie" v rozhovorech pro "hromadné sdělovací prostředky", hra *OBJEKTIVNÍ POTÍŽE* se hraje v zákulisí plánovací mašinérie. Pokrytectví je jedním z dědictví zažitých sociálně-ekonomických vzorců chování v hierarchickém plánovacím systému.

HAVÁRIE

Havárie je plánovací hra v krátkodobém, "operativním" časovém horizontu. Více či méně skutečné, či více či méně domnělé havárie výrobního zařízení, přísunu energií, zásobovací kolapsy, způsobují nenadále ohrožení "splnění výrobního plánu". Zatímco pro "řadové dělníky" znamená "havárie" nucené prostoje, přesčasy a náhradní směny a práci ve ztížených podmínkách, vedoucí příslušných provozů, výrobní dispečeri a mistři rozehrávají plánovací hru, jež rozdmýcháváním vzniknuvších potíží má přinést dodatečné zvýšení plánu mzdových prostředků, cílové odměny za "zachránění výrobního plánu". Cílem hry může být i vytvoření alibi: k "havárii" dojde vzápětí po výplatě "zálohy na podíly na hospodářských výsledcích", k níž byl dán předchozí souhlas na základě "prognózy očekávaného splnění plánu na 100 %". Je samozřejmé, že takovéto plánovací hry jsou poněkud

riskantní a proto musí být jejich sehrání dostatečně "politicky" zabezpečeno. Kde však není žalobce, není ani soudce.

Uvedený výčet typických vzorů plánovacích her nebude jistě vyčerpávající. Přesto je velmi instruktivní a lépe než co jiného ukazuje na to, co znamená "plán" jako základní měřítko úspěšnosti v podmínkách uzavřeného hierarchického plánovacího systému.

4.4 Celkové schéma naturálně hmotných a peněžních vztahů v hierarchickém systému.

V zájmu přehlednosti se pokusíme předchozí úvahy o fungování hierarchických struktur zachytit do jednoho celkového schématu vztahů a procesů v tradičním modelu. Schéma zachycuje nejen primární naturálně věcnou stránku reprodukčního procesu, ale i sekundární, odvozenou peněžní (finanční) stránku ve vzájemných souvislostech.

Schéma zjednodušuje hierarchické vztahy pouze do dvou úrovní ("centrum" a "podniky") a vynechává všechny meziúrovně, aby se nestalo nepřehledným. Zachovává však vnitřní logiku fungování těchto hierarchických struktur tak, jak byla nastíněna výše: v ní je však právě dichotomická role "převodů" meziúrovňi podstatná.

Upozorňujeme též na skutečnost, že většina deskriptivních analýz vychází z hlediska primárnosti plánovacích úloh naturálně-věcných, zatímco peněžní stránce reprodukce - snad pro její pasivní, odvozenou a druhotnou funkci - je zpravidla věnována menší pozornost. Výjimkou jsou nedávné práce O. Turka (1989) a A. Bulíře (1989).

Ze schématu je patrná velmi podstatná *symetrie "maximinálních" strategií hráčů*; zatímco naturálně hmotná stránka reprodukce formuluje strategie z hlediska hráče "podnik", peněžní stránka reprodukce formuluje strategii z hlediska hráče "centrum". (Přirozeně by bylo možné podat i duálně sdružený obraz těchto vztahů).

Strategie hráčů "podnikové sféry" i "centra" ukazují na *systémovou neracionalitu vlastnického uspořádání "formálního zespolečenštění"*:

A) Podniky v rámci plánovacích her primární úlohy usilují o co nejnižší nabízené "výstupy" (v koncepci "homo se asecurans", tj. "člověk zajišťující či zabezpečující se" J. Hlaváčka se podniky snaží odtáhnout co nejdále od "hranice výrobních možností" nebo recipročně formulováno "maximalizují rezervy ve svém výrobním potenciálu"). V nárokování potřebných vstupů na takto vylicitované "výstupy" naopak usilují o dosažení co nejvyšších přídelů, limitů a "rozpisů".

Toto *sání zdrojů* (J. Kornai) se děje *separátními kanály*, jejichž existence již sama o sobě deformuje ekvivalenci a substituci mezi nimi a je tak *systémovým zdrojem mikroekonomické nehospodárnosti*.

Strategie podnikové sféry jak v oblasti výstupů, tak v oblasti vstupů jsou *za daného uspořádání institucí* mikroekonomicky racionální, ale z hlediska fungování systému jako celku *systémově neracionální*, a to v daném uspořádání *neodstranitelně*.

B) Pokud jde o strategie "centra", i ty vykazují nutnou vnitřní neracionalitu. Jako protějšek "minimaxového" chování podniků nezbyvá "centru" než provádět rekviziční odvodovou politiku neúměrného odvodového zatížení podnikové sféry. Získané zdroje jsou potom - za pomoci celé hierarchie - přečerpávány, redistribuovány a používány ke krytí těch nejnaléhavějších potřeb podnikové sféry, předtím zbavené prakticky všech zdrojů (a samozřejmě ke krytí nákladů provozu obřího administrativního stroje).

Povšimněme si ještě, jak systémové důvody vedou oba hráče k *selektivnímu preferování průměrnosti*:

Pro podniky se jednou dosažená úroveň výroby, nákladovosti a rentability stává na principu "západky" základem pro zpevnění plánu následujícího období, což je vede přirozeně a praxeologicky zcela pochopitelně ke skrývání rezerv, ke snaze "nevybočit příliš z řady", neboť lepší výsledky jsou vzápětí trestány náročnějším rozpisem plánu. V oblasti nárokování zdrojů se naopak nejvážnějším argumentem pro realizaci svého reflexu stává "havarijní situace" jako jakási forma výhrůžky "co se stane, když nedostaneme to, co požadujeme".

- Centrum zase ve snaze získat z podnikové sféry co nejvíce finančních zdrojů, jichž se mu v daném systému "hospodaření" přirozeně stále nedostává, individualizovaným, ale enormním odvodovým zatížením zisku a často drastickými redistribucemi odpisů "trestá" lépe hospodařící podniky, a získané zdroje používá k zalepování děr v

podnicích nejméně efektivních. "Jánošíkovská" finanční politika "bohatým" brát a "chudým" dávat je sice v daném uspořádání nevyhnutelná, je ale spojena přirozeně s hluboce destimulujícími účinky pro chování celé podnikové sféry. Tím spíše, že tito "chudí", ty nejméně efektivní podniky, vyžadující si často dlouhodobé a závratné finanční injekce, jsou zpravidla podniky největší a nejmocnější, jež demonstrují svoji ekonomickou sílu a moc právě těmito vlivy v mocenských centrech "řídících vertikál".

5. Fungování horizontálních struktur „dodavatelsko-odběratelských vztahů“.

Existence hierarchických plánovacích a řídicích struktur "celospolečenského vlastnictví" (viz předchozí kapitoly) generuje závažné systémové změny v chování podnikové sféry. Avšak z toho důvodu, že snaha o řízení společnosti "z jednoho centra" se při realizaci myšlenkového konstruktů ukázala jako ve značném stupni utopická, mají horizontální "dodavatelsko-odběratelské vztahy" jako eufemistické pojmenování velmi specifického trhu reálného socialismu, relativně velkou váhu ve fungování systému, jsou totiž v jistém smyslu nezničitelné.

Analýzy plánovacích procedur ukazují na jejich značnou disfunkčnost, a to přes existenci rozbujele soustavy plánových ukazatelů, limitů, směrných čísel a rozpisů, jejichž počty v konkrétních situacích dosahují řádu několika set ve všech částech plánu. Vzniká otázka: jak je možné, že při všech vážných vadách plánovacího systému ekonomika stále jakž takž funguje? Jestliže koordinace plánovacího systému je tak špatná, čím je tedy ekonomika řízena, že funguje alespoň tak, jak funguje?

Metodologické hledisko, které zde nabízíme, je toto:

ekonomika ve svém každodenním běhu a nesčetných dílčích rozhodnutích co, jak a pro koho vyrábět, je i v tradičním modelu řízena a koordinována formálně opovrženou a zavrženou institucí trhu. Je to trh velmi specifický, organizačně zmonopolizovaný, nuceně kartelizovaný, s koordinací špatně a mezerovitě fungující a málo efektivní, ale přece jen je. Vždyť celá ta obrovitá mašinérie hierarchického plánovacího systému je v mnoha aspektech jen hrou a zástěrkou, která do plánovacích formulářů a více či méně agregovaných ukazatelů halí, odráží a stínově doprovází to, co si síly a tlaky tohoto specifického trhu v tzv. "dodavatelsko-odběratelských vztazích" vynucují: i ty nejrozkošatější soustavy plánových ukazatelů jsou na zajištění koordinace v moderní komplexní ekonomice žalostně nedostačující.

Samozřejmě, vertikální vztahy systémově, existenci plánovacích normativů a regulativů zprostředkovávají přes mzdovou regulaci a hmotnou stimulaci tyto horizontální vztahy, vážně ovlivňují a mnohdy přímo deformují jejich průběh, neboť podniky nakonec "plní svůj plán" a odběratelé jsou spíše pasivními oběťmi tohoto plnění plánu.

Ale samotný plán vyrůstá z informační základny horizontálních vztahů, z kapacitních možností dodavatelů a konečkonců i z úvah o kapacitách trhů odběratelů, jakkoliv znásilňovaných. Zde všude jsme právě u pramenů nezrušitelné silové převahy "převrácené řídicí pyramidy", monopolu informací podnikové sféry vůči plánovací a řídicí hierarchii, která toho zase tolik neřídí. Plní však jinou významnou funkci: stabilizuje ekonomické poměry a svou politicko-ekonomicko-mocenskou svázaností garantuje právě ono organizační "rozdělení trhů" včetně "monopolu zahraničního obchodu", se všemi jeho vadami a nedostatky.

5.1 Principy rozdělení trhů

Horizontální struktury organizace, stejně jako hierarchie řídicí vertikály, vznikly primárně "k obrazu" centralizovaného systému, v zájmu snahy trh potlačit, vyloučit, nahradit a dokonce zničit. V té míře, v jaké byl tento myšlenkový konstrukt nereálný, utopický, v té míře jsme svědky jednoho z ústředních *paradoxů tradičního modelu*:

jako nechtěný důsledek nesmiřitelného boje proti (kapitalistickým) monopolům se státu podařilo vytvořit organizačně umělé a všezahrnující monopoly, jaké nemají v kapitalistickém světě obdoby! A co více, tato sevřená institucionální síla se zcela přirozeně svými investovanými zájmy obrací proti svému tvůrci, jako "převrácená řídicí pyramida" se snaží státu - efemérnímu představiteli "celospolečenského vlastnictví" - vnucovat své cíle.

Zatímco v kapitalistických ekonomikách došlo k rozpoznání negativních stránek monopolního chování a byla vytvořena propracovaná legislativní zábrana antimonopolního a antitrustového zákonodárství (slovo "monopol" zde zahrnuje negativní emocionální náboj!), v tradičním modelu je naopak za rámec zákona vykazováno jakékoliv "nedovolené podnikání" mimo rezortní princip a schválené podnikové rejstříky (a "monopolní

zabezpečování potřeb národního hospodářství" je předmětem poněkud pochybené hrdosti podnikových manažerů!). Monopol je mrtev, ať žije monopol!

Horizontální organizační struktury, jež měly být negací trhu, představují nejen monopolní uspořádání v odvětvích, kde k těmto procesům směřoval vývoj již v rámci kapitalistické ekonomiky, ale i tam, kde k tomu nejsou ani ty elementární ekonomické předpoklady a důvody (například častého důvodu "výnosů z rozsahu"). Gesce výrobní, oborové, odbytové, cenové, zásobovací a dovozní zesilují jen *celkový krunýř rozdělení trhů*, posilují svázanost zásobovacích a odbytových cest. Vnější vztahy jsou svázány monopolními organizacemi zahraničního obchodu; tam, kde technologické a výrobní "zespolečenštění" neexistuje ani v náznaku (obchod, služby, řemesla, potravinářský průmysl atp.), je monopolizace zabezpečována územním rozdělením trhů, rajónizací.

K obrazu rozdělených trhů neodlučně patří také administrativní podvázání možností "vstupu" na trh, tj. monopolizace zakladatelských funkcí nových podniků a závodů, včetně monopolizace alternativních dovozů. Jako druhá strana mince je tradiční model spojen také s paternalistickou ochranou "výstupu" z trhu: povinnost zásobovat národní hospodářství je spojena se sociálně ekonomickými a politickými garancemi přežití i těch nejméně efektivních "účastníků trhu".

Nejvýraznější vliv na rozdělení trhů, plynoucí z vertikálních struktur, je plánovací kategorizace "odbytových směrů", která odráží rozdělení společenské výroby do těchto hlavních sektorů:

- a) dodávky pro investice,
- b) dodávky pro výrobní spotřebu ("mimotržní odběratelé"),
- c) dodávky do tržních fondů ("maloobchod"),
- d) dodávky na vývoz do socialistických zemí,
- e) dodávky na vývoz do nesocialistických zemí.

Zde je vliv "hierarchického systému" na logiku fungování "horizontálních struktur" nesporný a je zdrojem systémových specifík trhů v těchto do značné míry separátních sektorech. To, co odlišuje jednotlivé sektory, je stupeň jejich "tržnosti", způsoby zajišťování makroekonomické rovnováhy a v souvislosti s tím i míra nerovnováhy a "náročnost" ekonomického prostředí v jednotlivých sektorech. Jednotlivé odbytové směry jsou zde uvedeny v pořadí od nejméně náročného ekonomického prostředí, od sektoru s nejuvolněnějšími rozpočtovými omezeními (ad a), až k sektoru exportu do nesocialistických zemí, který je vůči celé ekonomice nejvíce rezistentní, jediný zcela exogenní a tedy ekonomicky "nejnáročnější" vůči socialistickým výrobcům.

I na těchto specifických trzích má smysl hovořit o "ceně rovnováhy" při dané kapacitě trhů. Teoretickým modelem snad nejvíce adekvátním pro tvorbu cen v institucionálních podmínkách tradičního modelu je *monopolní cena spojená s cenovou, kvalitativní i kvantitativní diskriminací na separátních trzích*. Jde tedy o *maximální ceny, jež jednotlivé trhy "unesou"*. Podrobnější typologie častějších vzorců tržních situací v jednotlivých sektorech si zaslouží samostatný rozbor.

5.2 Základní typy tržních situací

1. *Investiční sektor ekonomiky - "dodávky pro investice"*

Z logiky fungování sektoru (nejprve odsátí zdrojů podnikové sféry a poté nadílka podnikům) plyne trvalá a více či méně intenzivní nerovnováha v tomto sektoru, trvalá přetíženost odvětví dodávajících investice. Cena vzniká zpravidla "individuální kalkulací" pro neopakovatelnost, "kusovost" výroby, zejména u stavebních akcí, a má tak charakter "rozpočtového omezení" přímo v názvu. Jde o nejměkčí rozpočtové omezení tradičního modelu, převažuje jednání z pozice síly. Úspěšnost investiční výstavby se v plánovacím systému měří "proinvestováním" plánovaných objemů. Typické je překročení rozpočtu - ceny investičního statku - přičemž starost o dodatečné profinancování je na straně investora, který je v krajně nerovnoprávném postavení vůči dodavateli stavby.

Jde o sektor s vyšším stupněm neracionality než celek ekonomiky, ceny zde hrají skutečně pasivní roli. Jsou odrazem vlastnické neukotvenosti a mlhavé operacionalizace vlastnických práv vůči "kapitálovým statkům" a vůči změnám jejich hodnoty. Proto také odstranění systémového zdroje trvalé nerovnováhy je v oblasti institucionální, vlastnické, a teprve druhotně v makroekonomické politice rovnováhy.

2. Sektor dodávek pro výrobní spotřebu ("mimotržní odběratelé")

Ani ve vztazích mezi výrobními podniky, popřípadě odbytovými a montážními organizacemi, nebylo možno dosáhnout vyloučení silových působení nabídky a poptávky a obě strany tohoto svérázného "trhu" se vyznačují značnou pestrostí typů tržních situací, morfologicky podmíněných vzorců, na něž je možno převést empiricky se vyskytující případy.

a) *Oboustranný model*

Monopolní výrobce dodává monopolnímu odběrateli: rovnováha směřuje ke kompromisu, boj by byl mrháním energií. Pokud patří oba monopolisté do odlišných "řídících vertikál" (rezortů), lze se setkat i s konfliktními situacemi. Pak je do silových působení zapojena řídící vertikála na obou stranách, u významných sporů vedoucí až k vrcholu řídící pyramidy. Dilem hry může být v tomto případě vtažení "státní kasy" do hry a sehrání sporu na její účet v podobě systému dvojích cen. Smírný outcome je pravděpodobnější, pokud si monopolisté dodávají a kooperují navzájem.

b) *Diskriminující monopol*

Monopolní výrobce dodává jednomu či několika málo hlavním odběratelům a roztržštěné síti dalších drobných odběratelů. Odběratelský souhlas s cenou obstarávají hlavní odběratelé. Existence deficitu dále zeslabuje postavení outsiderů, kteří ve snaze získat poptávaná kvanta, musejí usilovat o vetření se do přízně dodavatele. Tržní situace svou vnitřní logikou směřuje k realizaci monopolních zisků za hranicemi legality. Čistá cenová diskriminace nastává tak, že monopolní výrobce získává odběratelský souhlas s cenou inovovaného výrobku od hlavního odběratele na základě neformální dohody, že jemu bude dodáván dále výrobek ve starém provedení (a za původní cenu). "Inovovaná cena" pak platí pro outsidery.

c) *Rigidní odbytová cesta*

Monopolní výrobce dodává prostřednictvím monopolní odbytové organizace roztržštěné síti drobných odběratelů, jejichž možnosti obrany jsou prakticky nulové. Odbytová organizace je svým obchodním rozpětím přímo zainteresována na růstu cen monopolního výrobce. Obdobnou roli může hrát také monopolní montážní organizace nebo celý rigidní řetězec monopolně svázané odbytové cesty. Tato tržní situace vykazuje ve výrobním sektoru nejvyšší stupeň neparametričnosti.

d) *Roztržštěná síť dodavatelů vůči monopolnímu výrobcu*

Výroba složitějších komodit je spojena s dodávkami stovek materiálů, surovin, dílů, polotovarů a kooperací, na nichž na principu "úzkých profilů" kriticky závisí vývoj a výroba nového výrobku i u monopolního výrobce. Větší část těchto subdodavatelů je ve vysoce organizačně zmonopolizované ekonomice sama monopolisty a tak dává jejich silové působení v úzkých profilech velkou šanci podílet se na monopolním zisku finálního výrobku monopolního výrobce. Ceny dílů se stanovují v kompetenci výrobců bez schvalování cenových úřadů a jsou tak výsledkem silové rovnováhy horizontálních vztahů. Kalkulce ceny finálního výrobku na konci tohoto nákladového kolotoče se teprve dostává do konfliktu až na centrální úrovni. Teprve zpětně potom, přes "řídící vertikály" subdodavatelů, vznikají tlaky na jejich umravnění, ovšem s mizivými výsledky.

e) *Kooperace "přidružených výrob"*

"Přidružené výroby" JZD tvoří jakýsi fragment soutěžního prostředí. V kooperaci a výrobě jednodušších dílů získávají tito subdodavatelé komparativní výhodu vůči státnímu sektoru (nižší režijní náklady) a možnost spolupodílet se tak na zisku monopolního finálního výrobce ekonomicky všeobecně prospěšným způsobem.

3. Sektor dodávek do tržních fondů

Jedná se o vztahy mezi výrobními podniky a obchodními organizacemi, jež dodávají do maloobchodní sítě; na tvorbu velkoobchodních cen bezprostředně navazuje tvorba cen maloobchodních, oddělených nejčastěji sazbovou daní z obrátu. Proti monopolnímu podniku stojí ve většině případů monopolní obchodní organizace s celostátní či republikovou působností, pověřené popřípadě i gescí za oblast maloobchodních cen.

Tím, že jedním z principů "sociálních jistot" je jistá stabilita hladiny maloobchodních cen a také v důsledku toho, že stanovenými sazbami daně z obrátu si i státní finance chtějí přijít na své, dostává se monopolní výrobce do relativně parametrickějšího prostředí (proti předchozím dvěma sektorům). Cíl stability maloobchodních cen při

neutuchajících tlacích "převrácené řídicí pyramidy" na růst velkoobchodních cen má za následek poněkud paradoxní rozdělení komodit "tržních fondů" do dvou kategorií:

- komodity demonstrující stabilitu maloobchodních cen;
- komodity pomáhající centru zajišťovat rovnováhu kupních a tržních fondů.

4. Dodávky na vývoz

Monopolní výrobce realizuje své "vývozní úkoly" prostřednictvím monopolní organizace zahraničního obchodu. Vysoký zájem centra na makroekonomickém cíli rovnováhy zahraničně obchodní a platební bilance státu - ostatně jediném dokonale parametrickém rozpočtovém omezení tradičního modelu - znamená, že koalice obou monopolů vtahuje opět do hry státní pokladnu, na jejíž účet je snaha hru "plnění exportních úkolů" sehrát. Finanční centrum plošnými dotacemi kryje rozdíly mezi velkoobchodními a kupními cenami ze státního rozpočtu a současně se komplikovanými pravidly finančně ekonomických nástrojů v zahraničním obchodě snaží domácí výrobce přimět ke zlepšující se efektivnosti tohoto zahraničního obchodu. Tyto cíle jsou protikladné a přednost je nakonec dávana cíli prvním: vyvážen je třeba za každou cenu, efektivnost zahraničního obchodu musí jít stranou.

Význam má ještě rozlišovat:

- a) export do socialistických zemí;
- b) export do nesocialistických zemí.

Zatímco teritoria ad a) plnila roli málo náročných odbytišť pro domácí výrobce po celá desetiletí a stala se tak příčinou degenerace technické a ekonomické úrovně celých oborů a odvětví, při vývozech do nesocialistických zemí se domácí výrobci (a jejich vývozní podniky) střetávají s pravou soutěží náročných trhů.

Na těchto trzích se ovšem ukazuje, že cenová tvorba, odrážející domácí monopolní podmínky, zde nemůže obstát. Reakce cenového systému tradičního modelu je příznačná: řídicí hierarchie - v souladu s vymezením uzavřeného hierarchického systému - nemůže odolat snaze obelhávat sebe samu. Dochází ke vzniku oddělené hladiny velkoobchodních cen výrobků s určením na export, k umělé diverzifikaci výrobního sortimentu, k papírovému "stěhování nákladů", ke zdánlivému zlepšování "rozdílového ukazatele". Existují dokonce výrobky s trojí cenou: pro tuzemsko, pro vývoz do socialistických zemí a konečně s nejnižší cenou pro vývoz na náročné kapitalistické trhy. Tím dochází k další deformaci cenového systému, k dalšímu snížení jeho informační vypovídací hodnoty.

5.3 Utváření celkové rovnováhy v horizontálních vztazích

Převažující formou chování v horizontálních vztazích tradičního modelu je "diskriminující monopol", a to nejen jako speciální typ tržní struktury, popsáný v rámci výrobního sektoru (5.2, typ 2). Již samotné rozdělení odbytových směrů do hlavních kategorií "do tržních fondů" a na "vývoz" je spojeno s diferencovanými tržními strategiemi výrobců a s diskriminujícím monopolním chováním.

Samotná kategorizace odbytových směrů je důsledkem systémových vlivů vertikálních struktur, způsobem, jímž hierarchický plánovací a řídicí systém hluboce ovlivňuje horizontální "dodavatelsko-odběratelské vztahy". Avšak iniciativa je i na straně účastníků těchto specifických "trhů": jakmile je toto rozdělení trhů systémově dáno, monopolní výrobci ve svém chování, ve svých technických, výrobních a odbytových strategiích na něm začínají cílevědomě stavět a v souladu s konceptem chování v neparametrickém vnějším prostředí praxeologicky orientují své úsilí směry nejmenšího odporu.

Tyto separátní, rozdělené trhy se vyznačují diferencovaným stupněm "neparametričnosti" vůči výrobcům, v různém stupni jim "kladou odpor". Proto také celá strategie podnikové sféry staví na existenci různých náročných trhů a provádí cenovou, kvalitativní a kvantitativní diskriminaci přiměřeně tomu, co je ten který trh schopen unést a tolerovat. To nejlepší, co podniky jsou schopny vyrobit a nabízet, jde na vývoz (v pořadí nesocialistické státy, SSSR, NDR a ostatní země RVHP), navíc za relativně nižší, uměle podhodnocené ceny, často za ceny ztrátové a ke vstupu na tyto náročnější trhy musejí být domácí výrobci většinou administrativně nuceni rozpisy exportních úkolů.

Obdobně je tomu i u dodávek do "tržních fondů", jako trhu alespoň relativně náročného, za nímž stojí odběratelé limitovaní "pevným rozpočtovým omezením". Tam, kde pro domácího monopolního výrobce existuje alternativita odbytových směrů a dodávek do tržních fondů, musí být nucen rozpisy plánu.

Naopak, trhy dodávek uvnitř výrobního sektoru samotného, "pro investice" a "pro výrobní spotřebu" jako trhy nejméně náročné, jsou předmětem hlavního zájmu monopolních výrobců. Jsou to směry nejsnazší expanze, nejjednoduššího plnění plánu. V těchto odbytových směrech výrobci dosahují nejvyšší, monopolní ceny s nejvyšší rentabilitou, zde se hojí na výrobě sortimentu pro vývoz a do tržních fondů. U podniků, které tuto alternativitu volby odbytových směrů mají z povahy svého výrobního programu v plné šíři, není žádnou zvláštní výjimkou, že prakticky veškerý zisk realizují z dodávek výlučně do sektoru výrobní spotřeby a dodávek pro investice. Toto konstatování uvádí na pravou míru zjednodušující tvrzení, že ceny v tradičním modelu jen kopírují vynaložené náklady.

Vysoký stupeň neparometričnosti "trhů" uvnitř výrobního sektoru samotného je důsledkem "měkkých rozpočtových omezení" výrobců a tato měkkost rozpočtových omezení je pouhým důsledkem neracionální, neúplné (či dokonce žádné) operacionalizace výkonu vlastnických práv v tradičním modelu.

Ekonomika tradičního modelu se zdánlivě osvobozuje od někdejšího poptávkového omezení, stejně jako od podmínky nezbytné mikroekonomické rentability výroby. Cenou, kterou za toto "osvobození" platí, je stále narůstající kolotoč "výroby pro výrobu" a "zaměstnanosti pro zaměstnanost". Kola se točí, ale melou naprázdno, mlátí prázdnou slámu. To, co nejde ani vyvézt, ani prodat na vnitřním trhu, končí v propadlišti výrobní spotřeby. Odtud marnost stálého volání po "konečných národohospodářských efektech". Tak lze i z hlediska horizontálních vztahů ještě dovysvětlit špatné zhodnocování materiálových, surovinových a energetických vstupů do ekonomiky, jak již bylo podáno z hlediska logiky fungování vertikálních struktur.

Na počátku tohoto rozdělení trhů do separátních sektorů stojí způsoby zajišťování makroekonomické rovnováhy v tradičním modelu, metody vedení "jedné velké domácnosti celospolečenského vlastnictví". Rovnováhy mezi kupní silou obyvatelstva a "tržními fondy" a rovnováhy zahraničně obchodní bilance sice může být i dlouhodobě dosahováno, ale za cenu hluboce nerovnovážných procesů výrobních a investičních. V oddělených sektorech z povahy věci účinkují oddělené "měny", které jsou jen peněžní stránkou separátních kanálů, jimiž proudí zdroje. Formy mzdové regulace mohou i dlouhodobě zajišťovat rovnováhu na vnitřním trhu, ale nejsou s to zabránit pokračující výrobě pro výrobu ve výrobním sektoru samotném. Stejně tak i poměrně dlouhodobě může systém zajišťovat rovnováhu zahraničně obchodní a platební bilance, ale za cenu rostoucího "propadu" ztrát ze zahraničního obchodu, který se nakonec projevuje jako stagnace či dokonce pokles národního důchodu "užitého" při pokračujícím růstu národního důchodu "vytvořeného". A konečně v investičním sektoru - vlastnický nejméně ukotveném - prokázaly makroekonomické analýzy v závěru 80. let již dokonce zúženou reprodukci: na neukojitelné potřeby výrobního sektoru nebylo kde brát, a tak se sahalo na kmenovou podstatu, na národní majetek a na národní bohatství...

6. Místo závěru: vnitřní logika transformace popsáního systému

Na poměrně omezené ploše je předložena deskripce tradičního modelu "reálného socialismu" a to se snahou o zachycení vnitřní logiky jeho fungování a zažitých vzorců sociálně ekonomického chování účastníků ekonomického života v tomto systému. Právě tato vnitřní logika systému ukazuje, že jde o systém v sekulárním časovém horizontu nestabilní, že svým vnitřním vývojem spěje k nezbytnosti zásadních institucionálních změn, a že nemůže být úspěšná adaptace v jeho rámci.

Transformace ekonomiky směrem k tržnímu hospodářství v níž žijeme, nemůže nevycházet z toho, co zde bylo až dosud. Jde o téma dalších částí učebního textu, který zde nechceme předbít. Chtěl bych jen poukázat na to, že vnitřní logika předchozího systému (až dosud) dosti zásadním způsobem ovlivňuje i logiku transformace. Vlastně to ani není nic překvapujícího, mělo (by) se s tím počítat.

Privatizace, liberalizace cen a deregulace, restriktivní měnová politika jako hlavní strategické tahy transformace jsou na pozadí podané deskripce logické. Současně však také podává deskripce *důvodnění vnitřních zákonů, limitů a omezení pro tato strategická opatření, jež plynou z existence výchozího stavu.*

Privatizace se tedy odehrává v silovém poli přetrvávající převahy tak či onak rekonstruovaných "kontrolních skupin" v podnicích, dále těžících z informačního monopolu, deficitů, z naopak rozšířených a legalizovaných možností "soukromého podnikání ve státní režii a na státní útraty". Rozpadající se "řídící vertikály" jsou předmětem demontáže a tak své poslední mocenské vlivy mohou fruktifikovat pouze vplynutím a splynutím s jimi schvalovanými a předkládanými privatizačními projekty. Kooperativní charakter existujících lobbies dává široké možnosti k tomu, aby dosavadní kvazivlastnictví dostávalo legální rámec, aby si kontrolní skupiny nechaly své ekonomicko-mocenské vlivy zaknihovat.

Liberalizace cen a deregulace, rozpad plánovacího systému, to vše probíhá při přetrvávajících monopolních horizontálních strukturách "dodavatelsko-odběratelských vztahů", až dosud jen málo narušených krunýřích odbytových a zásobovacích cest, při stále převažujících územních monopolech nákupních, velkoobchodních a obchodních organizací. Jejich rozpad a počínající soutěž jsou ve zpoždění za inkasem monopolních zisků, za svérázným procesem postsocialistické akumulace kapitálu. Demontáž nástrojů plánu, ztráta vlivu "řídících vertikál" včetně zániku "vedoucí úlohy strany", to vše přirozeně rozšiřuje moc a vliv dosavadních "kontrolních skupin" účastníků stále velmi svérázných "trhů".

Restriktivní měnová politika naráží na dosud nevyřešené privatizační procesy ve státním sektoru, na to, že instituce úpadku je ve státním vlastnictví, dosud trvajícím, těžko operacionalizovatelná. Lavinovitě se šířící (druhotná) platební neschopnost podniků jež (přesto) nemohou zahynout, je nutným průvodním jevem. Restrikce pak účinně působí jen v sektorech mimo vlastní výrobní sféru, vykazovaný rozpočtový přebytek při pořádku rychleji rostoucím zadlužení podniků je jen fikcí.

Těchto uvedených několik poznámek ukazuje, jak složitě provázané procesy musí být během transformace ekonomiky řešeny, a zejména jak neobyčejně důležité jsou časové posloupnosti a fázování jednotlivých kroků. Klíč k pochopení strategie transformace stále ještě v mnohém závisí na tom, jak dobře porozumíme systému, který se snažíme opustit.

Doporučená literatura

Lubomír Mlčoch: *"Syntéza deskriptivních analýz tradičního modelu I a II"*, Politická ekonomie, 38, 1990, str. 769 až 786 a 925 až 938.

Lubomír Mlčoch: *"Chování československé podnikové sféry"*, EÚ ČSAV Praha, 1990, výzkumná publikace č.348.
Otakar Turek: *"Centralistický systém fungování socialistické ekonomiky"*, (pokus o obecně historickou analýzu).
Institut ekonomických věd Univerzity Karlovy, Praha, 1992.